

УДК 159.9

Назаров О.О., канд. психол. наук, професор, перший проректор з навчальної та методичної роботи Національного університету цивільного захисту України;

Кучеренко С.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України;

Кучеренко Н.С., канд. психол. наук, старший викладач Української інженерно-педагогічної академії

**РОЗРОБКА КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ
ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ**

В статті розглянуті основні підходи до розробки комплексної програми психологічного забезпечення підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю. Визначені етапи, функції, зміст психологічного забезпечення підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю до діяльності в повсякденних, особливих та екстремальних умовах, що висуває відповідні вимоги до їх професійного навчання, формування необхідної мотивації, емоційної стійкості, технічного мислення, організаційних здібностей, відповідних психологічних складових особистості офіцера технічного профілю.

Ключові слова: професійна діяльність технічного профілю, психологічне забезпечення, професійно важливі якості офіцера технічного профілю.

В статье рассмотрены основные подходы к разработке комплексной программы психологического обеспечения подготовки будущих офицеров технического профиля. Определены этапы, функции, содержание психологического обеспечения подготовки будущих офицеров технического профиля к деятельности в повседневных, особых и экстремальных условиях, выдвигаются соответствующие требования к их профессиональному обучению, формированию необходимой мотивации, эмоциональной устойчивости, технического мышления, организационных способностей, соответствующих психологических составляющих личности офицера технического профиля.

Ключевые слова: профессиональная деятельность технического профиля, психологическое обеспечение, профессионально важные качества офицера технического профиля.

Постановка наукової проблеми. Необхідність розв'язання наукового завдання щодо покращення психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю обумовлюється практичними запитам та потребами дійсності. Теоретична розробка та обґрунтування програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів, виявлення психологічних ресурсів особистості, напрямків оптимізації підготовки фахівців, про-

гнозування успішності їх діяльності є необхідною умовою підвищення ефективності виконання службово-бойових завдань в повсякденних та екстремальних умовах.

Вдосконалення психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю також обумовлено постійним розвитком та модернізацією військової техніки та озброєння, ускладненням вимог до їх експлуатації та ремонту, проходженням службово-бойової діяльності в екстремальних умовах, коли військовослужбовці можуть отримати фізичні та психологічні травми. Все це стає особливо актуальним у зв'язку з проведенням антитерористичної операції, де офіцери технічного профілю організовують технічне забезпечення службово-бойової діяльності угруповань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій є однією з провідних у дослідженнях психології праці, інженерної та військової психології, юридичної психології, психології діяльності в особливих умовах. Завдяки науковим працям Д.О. Александрова, Б.І. Бараненка, В.І. Барка, В.О. Бодрова, Б.Ф. Ломова, С.Д. Максименка, В.Л. Марищука, В.Д. Небиліцина, В.І. Осьодло, Є.М. Потапчука, О.Д. Сафіна, С.І. Яковенка та багатьох інших авторів вона має достатньо розроблені теоретико-методологічні основи та практичні результати, але існує достатньо багато питань, котрі потребують свого вирішення.

Різним аспектам проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності в системі правоохоронних органів присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, В.Г. Андросюка, Л.М. Балабанової, О.М. Бандурки, С.П. Бочарової, О.В. Землянській, В.О. Лефтерова, Л.А. Перелігіної, І.І. Приходька, В.В. Рибалки, В.О. Татенка, О.В. Тімченка та інших.

Мета статті. Розкрити основні підходи до розробки комплексної програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Виклад основного матеріалу. Психологічне забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю – це дослідження, аналіз, формування, розвиток, корекція професійно-пізнавальної сфери і особистості курсантів, консультування, надання своєчасної психологічної допомоги і підтримки, створення умов для особистісного та професійного становлення, їх повноцінної реалізації у службово-професійної діяльності. Воно є комплексом психолого-педагогічних та організаційних заходів, які проводяться професорсько-викладацьким складом ВВНЗ, співробітниками психологічної служби у взаємодії з командирами підрозділів, курсовими офіцерами з метою підвищення успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів.

Комплексна програма психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю

1 етап. Вивчення сучасної специфіки професійної діяльності офіцерів технічного профілю згідно нормативно-правової, навчально-методичної документації.

Функція – інформаційно-аналітична: отримання та аналіз інформації з нормативно-правової, навчально-методичної документації.

Зміст: у першу чергу детально аналізуються письмові джерела, що мають відношення до досліджуваної роботи. Основні з них такі:

- статuti, накази, інструкції, настанови та інші нормативно-правові документи, які регламентують службово-бойову діяльність офіцерів технічного профілю;

- кваліфікаційні довідники і докладні описи професій із зазначенням вимог, що висуваються до кваліфікації офіцерів, спеціальних вимог, обумовлених характером роботи;

- накази, схеми процесу праці, детальні інструкції по виконанню робіт з автомобільною технікою та озброєнням, зразкові алгоритми професійних операцій, що визначають умови нормального ходу діяльності, порядок витрачання та використання матеріалів, правильність експлуатації та обслуговування техніки та озброєння, інструкції, які містять розпорядження як діяти у виняткових ситуаціях;

- правила техніки безпеки та гігієни праці, які привертають увагу до небезпечних моментів роботи, рекомендують безпечні методи праці, забороняють ризиковані рухи і дають вказівки, як правильно користуватися засобами індивідуального захисту;

- методичні матеріали з оволодіння робочими прийомами, дані хронометражу, хроноциклограми та інші нормативні матеріали, які використовуються при нормуванні та складанні службово-бойових завдань, заходи та матеріали, які дають уявлення про умови, відповідальність і безпеку роботи, про особливі вимоги або умови праці;

- нормативи з оцінки виконання службово-бойової діяльності та службово-бойової підготовки, її показники кількісної та якісної оцінки, на основі яких можуть бути встановлені критерії успішності досліджуваної роботи;

- дані оперативного обліку та статистичної звітності, що містять відомості про виконання норм, нормативів діяльності, використання робочого часу, несправності устаткування, травматизм, плинність кадрів;

- протоколи різних нарад та засідань, що містять критичний матеріал, де зафіксовані висновки, зроблені на основі розбору надзвичайних обставин (аварій, нещасних випадків, несправності, отриманих травм тощо);

- документація, згідно котрої здійснюється службово-бойова підготовка майбутніх офіцерів технічного профілю: освітньо-

кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми, навчальні плани і програми, спеціальна література, методичні вказівки, що дозволяють отримати уявлення про вимоги, які пред'являються до психічної діяльності курсантів, рівня їх загальних і спеціальних знань, вмінь, професійних навичок.

Інформація, отримана з перерахованих вище письмових джерел, дозволяє створити повне уявлення про службову діяльність офіцерів технічного профілю та особливості службово-бойової підготовки курсантів. Аналізуючи ці матеріали, необхідно звертати максимум уваги на психологічно важливі дані про діяльність та навчально-професійну підготовку, їх організацію, умови виробничого та соціального середовища, особливості діяльності в екстремальних умовах, особливо небезпечні і важкі ділянки діяльності, відповідальність і психічну напругу в процесі виконання професійних функцій в період навчання.

2 етап. Визначення вимог до професійної діяльності офіцера технічного профілю.

Функція: проведення професіографічного аналізу службово-бойової діяльності офіцера технічного профілю, корегування або розробка структурної психологічної моделі професійної діяльності офіцера технічного профілю.

Зміст: здійснюється аналіз службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю, її психологічних особливостей. Метою такого аналізу є визначення вимог, які пред'являє діяльність до професійно важливих якостей особистості офіцера. Один із можливих шляхів вирішення цього завдання полягає у складанні професіограми (детального опису професійної діяльності). Під час цього заходу досліджуються структура й характер службово-бойової діяльності, проводиться аналіз складних ситуацій праці, насамперед, найбільш несприятливих та екстремальних, які пред'являють підвищені вимоги до професійно важливих якостей офіцера. На підставі такого аналізу визначаються основні вимоги до майбутніх офіцерів технічного профілю: медичні, освітні, соціальні, психофізіологічні, психологічні тощо. На підставі цих вимог розробляються критерії професійної придатності (непридатності) особистості до службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю.

Вивчення вимог до професійної діяльності офіцера технічного профілю починається зі збору даних про досліджувану роботу і опису її організаційних принципів, всі ці відомості групуються відповідно з чотирма напрямками:

- професія, спеціальність, посада, яка аналізується і описується, предмет і мета даної роботи, види діяльності, професійні функції, типові професійні завдання;

- фактори, котрі обумовлюють ефективність службово-бойової діяльності, основні об'єктивні передумови успішних результатів праці,

фактори які стримують розвиток психічних процесів або обмежують застосування здібностей офіцерів;

- зовнішні фактори позитивного або негативного характеру впливу на ефективність службово-бойової діяльності, психіку, психічну працездатність, які розвивають, або негативно впливають на професійно важливі якості, психічні функції, професійні здібностей офіцерів;

- особливі або виняткові вимоги до психіки офіцерів, які пред'являються службово-бойовою діяльністю, здібності і особливості, які є передумовою ефективності її виконання, негативні професійно важливі якості особистості.

3 етап. Обґрунтування вимог до професійного психологічного відбору майбутніх офіцерів технічного профілю.

Функція: визначення рівня розвитку професійно важливих якостей особистості майбутнього офіцера технічного профілю, його спеціальних здібностей, а також прогнозування успішності професійного навчання у ВВНЗ.

Зміст: професійний психологічний відбір до навчання у ВВНЗ, це вузькоспеціалізоване обстеження, спрямоване на виявлення професійної придатності, тобто відповідність працездатності вимогам майбутньої службово-бойової діяльності технічного профілю. Професійну придатність необхідно розглядати як сукупність відповідних факторів: фізичні дані, стан здоров'я, професійна мотивація з урахуванням діяльності технічного профілю, професійні ціннісно-сміслові орієнтації, інтелектуальний потенціал з елементами професійного мислення, безпосередньо технічного мислення, психічні особливості та здібності, професійно важливі якості особистості, які відіграють важливу роль у забезпеченні успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю. Професійний психологічний відбір до навчання у ВВНЗ повинен здійснюватися за допомогою сучасних методів професійної психодіагностики. За її результатами може бути побудовано психологічний профіль майбутнього курсанта технічного профілю, у котрому вказуються найбільш значні характеристики. Також необхідно здійснювати прогнозування успішності службово-бойової підготовки курсантів.

4 етап. Психологічний супровід службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Функція: дослідження, аналіз, формування, розвиток, здійснення корекції професійно-пізнавальної сфери особистості курсантів, консультування, надання своєчасної психологічної допомоги і підтримки, створення умов для особистісного та професійного становлення, їх повноцінної реалізації у службово-професійної діяльності.

Зміст: дослідження професійного розвитку курсантів ВВНЗ є одним з важливих завдань їх службово-бойової підготовки, вирішення котрого може бути здійснено за рахунок психологічного супроводу проце-

су професійного навчання. Психологічний супровід службово-бойової підготовки курсантів технічного профілю – це комплекс заходів, які проводяться з метою підвищення успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів, включає комплексну розробку спеціальних психологічних тренінгових програм розвитку необхідного рівня професійно важливих якостей майбутніх офіцерів технічного профілю в процесі професійного навчання для подальшого ефективного виконання ними професійної діяльності особливо в екстремальних умовах.

Завдання психологічного супроводу полягають у:

- допомозі в адаптації до умов життєдіяльності військовослужбовця;
- розвитку професійної мотивації з урахуванням технічного напрямку майбутньої діяльності, ціннісно-смислових орієнтацій, загальних і спеціальних здібностей курсантів, інтелекту та професійної свідомості, професійного мислення, безпосередньо технічного мислення, емоційно-вольової сфери, професійно важливих якостей, відповідальності за своє становлення, самостійності, впевненості в собі тощо;
- формуванні професійної ідентичності, готовності до майбутньої службово-бойової діяльності технічного профілю;
- проведенні контролю за динамікою психічних станів курсантів;
- виявленні факторів, що негативно впливають на психічний стан курсантів та вживання заходів відносно їхнього усунення і профілактики;
- наданні психологічної допомоги та проведенні психокорекційних заходів.

Зміст психологічного супроводу повинен конкретизуватися з урахуванням специфіки діяльності, задач та умов. У практичному відношенні психологічний супровід службово-бойової підготовки до дій в екстремальних умовах це:

- по-перше, набуття курсантами відповідних спеціальних знань, які сприяють психологічній готовності до подолання труднощів, які можуть виникати, особливо у екстремальних умовах діяльності, формування на цій основі раціонального ставлення до них;
- по-друге, застосування цілеспрямованих комплексних тренінгових програм для підвищення успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

У ході дослідження психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю були запропоновані наступні функціональні блоки психологічного супроводження: діагностичний, корекційний та моніторингу.

Діагностичний блок включає:

- визначення факторів впливу на успішність службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю;
- діагностика рівня розвитку професійної мотивації з урахуванням спрямованості на технічну діяльність, професійного (технічного) мис-

лення, інших професійно важливих якостей, комунікативно-організаційних здібностей;

- поглиблене вивчення курсантів у період службово-бойової підготовки;

- виявлення основних проблеми службово-бойової підготовки;

- вивчення, аналіз, узагальнення труднощів особистісного та професійного розвитку, які зазнають майбутні офіцери технічного профілю під час службово-бойової підготовки;

- вдосконалення процедур прогностичного оцінювання успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Корекційний блок психологічного супроводу навчального процесу передбачає:

- розробку та впровадження соціально-психологічних тренінгів для активізації професійної мотивації, безпосередньо технічної спрямованості, здобуття навичок постановки реальних професійних цілей та їх досягнення, розвитку інтелектуального потенціалу майбутніх офіцерів технічного профілю, елементів професійного (технічного) мислення, саморегуляції психічних станів майбутніх офіцерів технічного профілю, формування комунікативної та організаційної компетентності. При цьому використовуються методи формування професійної мотивації, саморегуляції психічних станів, спеціальні вправи для розвитку елементів професійного мислення, технічного мислення, професійно важливих якостей курсантів, проблемні ситуації, ділові ігри тощо;

- проведення індивідуальних консультацій;

- надання психологічної допомоги курсантам, котрі відчують труднощі службово-бойової підготовки, професійної та особистісної комунікації;

- надання рекомендацій викладачам, командирам підрозділів, курсовим офіцерам зі здійснення індивідуального підходу до курсантів, урахування їх особистісно-професійних особливостей, з комплектування груп для виконання службово-бойових завдань, службових переміщень;

- надання індивідуальних пропозицій щодо психологічного супроводу курсанта за місцем постійної служби.

Блок моніторингу - дослідження умов, які впливають на психологічний супровід навчального процесу у ВВНЗ, спрямований на розробку та впровадження заходів щодо поліпшення діяльності викладачів, командирів підрозділів, курсових офіцерів, включає:

- розробку пропозицій, щодо профорієнтаційних заходів для відбору гідних кандидатів на навчання за технічним профілем;

- узагальнення передового досвіду застосування подібних систем супроводу та впровадження результатів в навчальний процес;

- психологічний аналіз нормативно-правової документації, котра регламентує службово-бойову підготовку, особливо в екстремальних умовах;

- створення наглядних матеріалів навчально-методичної спрямованості, що демонструють позитивний досвід курсантів та офіцерів технічного профілю у вирішенні складних психологічних професійних проблем;

- створення банку професійних проблемних ситуацій, в котрих моделюється діяльність в екстремальних умовах;

- проведення моніторингу стану службово-бойової підготовки та надання пропозицій щодо її поліпшення;

- розробка заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату у підрозділах;

- проведення консультацій з курсантами, викладачами, командирами підрозділів, курсовими офіцерами з питань поліпшення службово-бойової підготовки.

5 етап. Психологічне прогнозування успішності службово-бойової підготовки майбутніми офіцерами технічного профілю.

Функція: визначення відповідності службово-бойової підготовки до вимог реальної професійної діяльності, проведення регресійного аналізу отриманої інформації для здійснення прогнозу індивідуальної успішності навчання курсантів.

Зміст: психологічне прогнозування здійснюється на основі аналізу та синтезу результатів службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю та службово-бойової підготовки курсантів з метою мінімізації негативних проявів серед військовослужбовців та підвищення успішності навчально-професійної діяльності в цілому.

Для прогнозування індивідуальної успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю проводиться регресійний аналіз, за результатами котрого складається рівняння регресії для успішного курсанта.

6 етап. Контроль ефективності програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Функція: одержання відповідної інформації про дієвість програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Зміст:

- психологічний аналіз відповідності організаційних і методичних заходів службово-бойової підготовки сучасним вимогам до освітньо-професійної діяльності у ВВНЗ;

- контроль ефективності впровадження форм професійно-психологічної підготовки;

- контроль організації та проведення роботи з визначення рівня сформованості у курсантів відповідних професійно важливих психологічних якостей з урахуванням технічної спрямованості майбутньої дія-

льності, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння вирішувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби, а саме: роботі з військовою технікою та озброєнням, особовим складом;

- контроль здійснення організаційних і методичних заходів щодо посилення впливу психологічного забезпечення на досягнення позитивних результатів службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю шляхом застосування комплексу форм і методів психологічних знань у вирішенні професійних завдань;

- контроль організації та проведення роботи з розвитку необхідних професійно важливих психологічних якостей з урахуванням технічної спрямованості майбутньої діяльності, формування вмінь і навичок успішного виконання професійних дій в особливих та екстремальних умовах службово-бойової діяльності та управління своїм емоційним станом;

- контроль набуття знань щодо екстремальних ситуацій, їх сутності та способів реагування на них;

- контроль відпрацювання у курсантів відповідних спеціальних знань, які сприяють психологічній готовності до труднощів, котрі можуть виникати, при виконанні діяльності в екстремальних умовах;

- контроль застосування цілеспрямованих комплексних тренінгових програм для підвищення рівня розвитку професійно важливих якостей майбутніх офіцерів технічного профілю.

Висновки. Запропонована комплексна програма психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю базується на моделі службово-бойової діяльності офіцера технічного профілю та моделі підготовки офіцера у ВВНЗ, спирається на документальну нормативно – правову базу, котра забезпечує організацію навчально-виховного процесу у ВВНЗ, дозволяє виконувати його повноцінний аналіз, пропонує шляхи розвитку професійно важливих якостей курсантів, цілеспрямованого формування психологічної готовності до діяльності в особливих та екстремальних умовах, надає можливість підвищити успішність навчання, рівень організації діяльності під час службово-бойової підготовки, знизити можливість отримання психологічних травм, звести до мінімуму шкоду від впливу негативних психогенних факторів на психічне здоров'я та психологічну безпеку, прогнозувати індивідуальну успішність їх службово-бойової підготовки та навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комаров К. Э. Психологическая подготовка к действиям в условиях повышенного риска. Москва: Наука, 2002. 244 с.

2. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ніка-Центр, 2006. 580 с.

3. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник. Заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків: Вид-во УЦЗУ, 2009. 217 с.

4. Психология профессиональной пригодности. Ред. В. А. Бодров. Москва: ПЕР СЭ, 2001. 511 с.

5. Психологическое обеспечение деятельности сотрудников органов внутренних дел в экстремальных условиях. Ред. В. М. Бурюкин. Москва: ИМЦ ГУК, 2004. 240 с.

6. Психологические проблемы деятельности в особых условиях. Ред. Ю. М. Забродин, Б. Ф. Ломов. Москва: Наука, 1985. 231 с.

7. Селезнев В. Н. Психологическое обеспечение деятельности корабельных специалистов в особых условиях службы: дис ... д-ра психол. наук. Москва, 1997. 366 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Komarov K. Ye. Psihologicheskaja podgotovka k dejstvijam v uslovijah povyshennogo riska. Moskva: Nauka, 2002. 244 s.

2. Korol'chuk M. S., Krajnjuk V. M. Social'no-psihologichne zabezpechennja dijal'nosti v zvichajnih ta ekstremal'nih umovah: navchal'nij posibnik dlja studentiv vishhiv navchal'nih zakladiv. Kiiv: Nika-Centr, 2006. 580 s.

3. Osnovi psihologichnogo zabezpechennja dijal'nosti MNS: pidruchnik. Zag. red. prof. O. V. Timchenka. Harkiv: Vid-vo UCZU, 2009. 217 s.

4. Psihologija professional'noj prigodnosti. Red. V. A. Bodrov. Moskva: PER SJe, 2001. 511 s.

5. Psihologicheskoe obespechenie dejatel'nosti sotrudnikov organov vnutrennih del v jekstremal'nyh uslovijah. Red. V. M. Burykin. Moskva: IMC GUK, 2004. 240 s.

6. Psihologicheskie problemy dejatel'nosti v osobyh uslovijah. Red. Ju. M. Zabrodin, B. F. Lomov. Moskva: Nauka, 1985. 231 s.

7. Seleznev V. N. Psihologicheskoe obespechenie dejatel'nosti korabel'nyh specialistov v osobyh uslovijah sluzhby: dis ... d-ra psihol. nauk. Moskva, 1997. 366 s.